

**Erken Dönem Osmanlı Türklerinde İnsan Kurbanı Üzerine
Bulgular***

Speros VRYONIS
Çeviren: Serkan ACAR**

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Orta Asya halkları ve bilhassa dinî hayatları hakkında yapılan ilmî araştırmalara ilginin arttığına ve hatırı sayılır sayıda kitabın neşredildiğine şahit olundu. Mircea Eliade ile Abdülkadir İnan'ın yakın zaman önce yayınlanan eserleri hususi ehemmiyeti haizdir¹. Her iki çalışmada da insan kurbanı² olgusuna temas edilmiş fakat bu, sadece Şamanist dinî hayatın geniş bağlamında ele alınmıştır. Jean Paul Roux, 1963 yılında kaleme aldığı bir çalışmasını kadim ve ortaçağ Altay halkları arasında ölüm kültüne³ hasretmiştir ki, buradaki başlıca konulardan biri de insan kurbanıdır. Roux, Hunlar, Göktürkler, Bulgarlar, Eftalitler, Kırgızlar, Kıpçaklar, Hazarlar ve Peçenekler gibi pek çok Orta Asya halkının ölü gömme adetleri arasında insan kurbanı olgusunun izlerini sürmüş fakat bahse konu

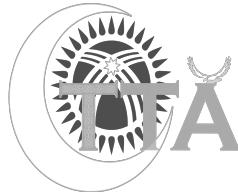
* Makalenin orijinal adı ve künyesi: Speros Vryonis, "Evidence on Human Sacrifice among the Early Ottoman Turks", *Journal of Asian History*, Vol. 5, No. 2, 1971, pp. 140-146. Makalenin bibliyografyası tarafımızdan itmam edilmiştir.

** Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, serkan.acar@ege.edu.tr. (Makale gönderim tarihi: 09.10.2018; Makale kabul tarihi: 24.11.2018)

¹ M. Eliade, *Le chamanisme et les techniques archaïques de l'extase*, Paris 1951; A. İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara 1957.

² Eliade, *Le chamanisme ...*, birçok yerde; İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s. 176-200.

³ J. P. Roux, *La mort chez les peuples altaïques anciens et médiévaux*, Paris 1963.

uygulamaya dair en çok dayanağı Moğollar arasında bulmuştur⁴. Ne var ki, Türkiye Selçukluları ile Osmanlıların dinî hayatında Altay Türklerinin geleneklerinin yaşayıp yaşamadığı sorununa değinmemiştir.

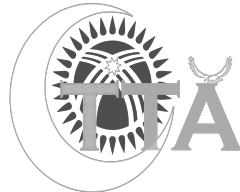
Türkiye Selçukluları ile Osmanlı İmparatorluğu'nun dinî tarihi, başka bir deyişle Türk usûlü İslam, uzun zamandır âlimlerin ilgisini çekmektedir. Çok çeşitli unsurların bir ter kibini yansıtan bu Türk usûlü İslam, birbirine zıt dört geleneği sistemli bir biçimde eşleştirmemize olanak sağlayabilir:

Sünnî-Şîî	Müslüman-Hıristiyan
Ulemâ-Sûfî	Yerleşik-Konargöçer

Buradaki her bir zıtlık geç ortaçağ boyunca ebrulî Türk usûlü İslam'da zuhur etmiş ve dinî hayatın farklı biçimlerine ait unsurlar şayan-ı hayret türleri doğurmuştur. Şîî, derviş, Hıristiyan ve pagan uygulamalarının tamamı halka özgü Türk İslam inancına girmiştir. Geç ortaçağda Türklerin dinî inançlarını tetkik işine girilerek İslam öncesi dönemde Şamanizm'e ait yadigârların Türklerin dinî hayatı üzerindeki tesirlerini izah etmeye çalışan Fuad Köprülü'nün marifetiyle bu problemin boyutları genişlemiştir. Köprülü'nün geliştirdiği teze göre; Şamanist unsurlar Yesevîyye gibi mistik bir dinî cemaatin ve çoğunlukla ince bir İslam kisvesine bürünmüş eski şamanlardan başka bir şey olmayan Anadolu aşiretlerindeki dinî babaların tarikiyle halka özgü İslam'a nüfuz etmiştir⁵. Hakikaten, Anadolu'daki konargöçerlerin enerjik devamlılığı Türkmenlerin tamamen İslamlaşmasını engellemiş ve soyutlanmalarına hizmet etmiştir. Dolayısıyla, hiç kuşku yok ki, Haravî ve İbn Battuta tarafından aktarılan ve Şemseddin Altun Aba'nın

⁴ Roux, *La mort chez les ...*, s. 62, 104, 107-108, 111, 117 vd., 121, 123, 169-172.

⁵ M. F. Köprülü, *Influence du chamanisme turco-mongol sur les ordres mystiques musulmans*, İstanbul 1929; Aynı müellif, "Les origines du Bektachisme", *Actes du congrés international d'histoire des religions*, II, Paris 1925, s. 391-411; Aynı müellif, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1966.

XIII. yüzyıla ait vakfiyesinde karşımıza çıkan ölü mumyalama gibi Şamanistik uygulamaların bazıları korunarak devam etmiştir⁶.

Peki, Türklerin dinî hayatındaki, özellikle de ölü gömme adetlerindeki, bu Şamanistik unsurlar hakkında Grek kaynakları ne diyor? Hıristiyanlıktan önce, henüz V. yüzyıl gibi erken bir devirde, Grek tarih yazımındaki etnografik temayül Herodotos'un eserinde zuhur etmiş ve bu müellif, bozkır göçebelerinin insan kurbanı ile ölü gömme adetlerini en ayrıntılı şekilde anlatmıştır⁷.

Söz konusu etnografik rabita, XV. yüzyıla kadar Bizans tarih yazım geleneğinde değişmeden, sabit kalarak Halkokondil'in eserinde tebarüz etmiş ve konargöçerlerin muhafaza ettikleri yaşam tarzlarına ilişkin ilginç detaylar verilmiştir. Menander Protektor (VI. yüzyıl) ve Theophanes Confessor (IX. yüzyıl) vasıtasıyla günümüze ulaşan iki örnek kayda bir göz atalım. Menander'in kayıtları Bizans imparatorunun 575 yılı civarında Orta Asya'daki Türklere gönderdiği sefaretin hikâyesidir. Sefaret heyeti, Türk başbuğu Tourxanthos [Türk Şad]'un otağına vardığında, babası Dilziboulos [İstemi Yabgu]'un yas törenine denk gelmişti. Tourxanthos, Bizans sefiri Valentinos'a şunları aktarmıştı:

“Ey Romalılar, buraya geldiniz ve beni büyük bir yas içerisinde buldunuz (babam Dilziboulos kısa süre önce öldü), töremize uyarak

⁶ O. Turan, “Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı”, *Bellekten*, XI, 1947, s. 208-211; İbn Battuta, *The Travels of Ibn Battuta*, Tr., H. Gibb, Cambridge 1959, II, 447; As-Saih al Herewi, *Guide les lieux de pèlerinage*, Tr. J. Sourdell-Thomine, Damas 1957, birçok yerde; K. Otto-Dorn, *L'art de l'Islam*, Tr. J. P. Simon, Paris 1967, iki türbe hikâyesini Orta Asya cenaze ve ölü gömme adetlerine bağlar. Anadolu Rumları arasındaki inanç ya da söylentileri aktaran George Pachymeres (Bonn, I, 134) bu konargöçerlerin adetlerinin yamyamlık olduğunu belirtir. “τόσον ἦν ἀδήλον ἕως τότε τό ἔθνος. παρά πολλοῖς δ' ἔλέγοντο χύνοχέφαλοι καί γε διαίταις ἀπειρημέναις ἠχούοντο χρώμενοι, ὡστε καί γε ἀνθρωποφαγεῖν ἐπιστεύοντο”.

⁷ Herodotus, IV, s. 71-75.

ölümümüz için yüzünüzü kılıçla yarmak zorundasınız. Valentinus ve heyetin tamamı hemen onun yanında kılıçlarıyla yanaklarını yarıdılar. Daha sonra, yas günlerinin birinde, ölmüş babasının adına dört Hun savaş esiri getirildi (cenaze törenine kendi dillerinde δόχια diyorlardı). O, bu zavallılardan birini babasının atlarıyla orta yere getirdi ve barbar dilinde onlara, babası Dilziboulos için buradan ayrılımlarını emretti...⁸.

Menander, Altay Türklerinin cenaze töreni uygulamalarında üç temel unsuru tasvir etmiştir: Yüzü yarma, atların kurbanı ve insanların kurbanı. Buna ek olarak, cenaze töreni için teknik bir terim olan δόχια sözcüğünü kaydetmiştir ki, bu kelime ayrıca eski Türk yazıtlarında da görülür⁹.

Theophanes Confessor ise VIII. yüzyılın başlarındaki bir cenaze töreni tatbikini daha az ayrıntı vererek nakleder. 710 yılında Hazar tudunu (Hazarların Bizans şehri Kerson'daki temsilcisi) Trakya Themasi'nin Bizanslı *turmarch*'i* ve bu sonuncunun üç yüz kişilik askerî birliği ile Hazar sarayına gitmek için Kerson'dan ayrılmıştı.

“Fakat tudun yolda öldü ve Hazarlar *turmarch* ile üç yüz askerini tudunun cenaze töreni (δόχην) için vahşice öldürdüler”¹⁰.

⁸ Menandor Protector, 575 A, “ὡ Ῥωμαῖοι, ἐν μεγίστῳ τε πένθει εὐρόντας ἐμέ (ἀρτιθανῆς γάρ μοι Διλζιβουλος ὁ πατήρ), καταχαράττειν τὰ πρόσωπα ταῖς μαχαίραις, ἐπομένους τῷ παρ' ἡμῖν ἐπὶ τοῖς τεθνεώσιν ἰσχύοντι νόμῳ”. καὶ δὴ αὐτίκα Οὐαλεντῖνος, καὶ ὅσοι γε αὐτῷ ἐπηκολούθησαν, τοῖς αὐτῶν ξιφειδίοις διεχαράντο τὰς σφᾶς αὐτῶν παρειάς. Τότε δὲ ἐν μιᾷ τῶν πενθίμων ἡμέρα τέτταρας δορυαλώτους Οὐννους δεσμώτας ἀγαγὼν κατοικομένῳ ἤδη τῷ πατρὶ (δόχια δὲ τῆ οἰκείᾳ γλῶττι προσαγορεύουσι τὰ ἐπὶ τοῖς τεθνεώσι νόμιμα), τούτους δὴ οὖν τοὺς δειλαίους ἐς μέσον ἀγαγὼν ἄμα τοῖς πατρώοις ἵπποις, τῆ βαρβάρῳ ἐνεκελεύετο φωνὴ ἐκεῖσε ἀπιούσιν ἀναγγεῖλαι Διλζιβούλῳ τῷ πατρὶ...

⁹ G. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, II, Berlin 1958, s. 119-120, δόγα, δόχια.

* Turmarch: Bizans İmparatorluğu'nda askerî bir unvan. (Ç. N.)

¹⁰ Theophanes, de Boor, I, s. 379, “Τοῦ δὲ Τουδούνου κατὰ τὴν ὁδὸν τεθνηκότος, οἱ Χάζαροι εἰς δοχὴν αὐτοῦ ἀπέκτειναν τὸν τουρμάρχη συν

Geç dönem Bizans müellifleri tarafından yapılan umumî mahiyetteki bazı açıklamalar, onların Türk cenaze uygulamalarını izledikleri ve karşılaştıkları farklı manzara karşısında büyük bir şaşkınlığa uğradıkları yönündedir. Hem Dukas hem de Halkokondil, hanedan üyeleri vefat ettiklerinde Osmanlı Türklerinin cenaze törenlerini gözlemleyip tasvir etmişlerdir. Zikredilen müellifler, hanedan mensubu şehzadeler katledilirken kanlarının demir silahlarla akıtılmayıp boğulduklarına dikkat çekmişlerdir¹¹. Sıradan Müslümanlar genellikle tıraş edilip yıkandıktan sonra yolların kenarlarına gömülürlerdi¹². Dukas, I. Mehmed ve oğlu II. Murad için düzenlenen resmî defin merasimlerine tanıklık edip betimlemiştir. Sarayın avlusunda düzenlenip müsrifçe organize edilen bu cenaze törenleri devlet erkânının katıldığı merasimlerdi. Resmî matem sekiz gün sürdü ve sultanın naaşı, isteği üzerine evvelce hazırlanan Bursa'daki bir camiye defnedildi¹³.

Bu cenaze törenlerinin tasvirinde Müslüman bir yöneticinin defni için sıra dışı sayılabilecek hiçbir şey yoktur. Mamafih I. Mehmed'in kardeşi Musa'nın vefatına kısaca değinen Dukas'ın eserinde müphem bir kayıt vardır.

“Onu dikkatle seyrettiler ve insanlık dışı adetleri gereğince yas tuttular, cesedini Bursa'daki atalarının yanına gömdüler”¹⁴.

“İnsanlık dışı adetleri gereğince yas tuttular” (θρηνήσας χατά τό άπάνθρωπον έθος αύτών) cümlesini kullanan Dukas, kaba ve iğrenç bulduğu bir uygulamaya atıf yapmaktadır. Bahsettiği bu uygulama sanki okurları tarafından iyi biliniyor gibidir, bu yüzdendir ki, açıklama

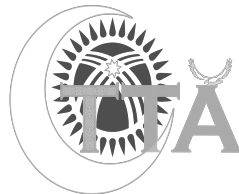
τοῖς τριακίοις στρατιώταις”. D. Dunlop, *The History of the Jewish Khazars*, Princeton 1954, s. 175.

¹¹ Chalcocondyles, Darko, I, s. 53.

¹² Chalcocondyles, Darko, I, s. 115.

¹³ Ducas, Grecu, s. 171, 283.

¹⁴ Ducas, Grecu, s. 131. “Ιδών δέ καί θρηνήσας χατά τό άπάνθρωπον έθος αύτών έπεμψε τό πτώμα αύτοῦ ταφήναι έν Προύση έν τοῖς πατράσιον έγγύς”.

yarma gereği duymaz. Peki, bu ἀπάνθρωπον ἔθος ifadesi ne anlama gelmektedir?

XIV. yüzyılda Osmanlı paralı askerlerini kitlesel olarak ilk kez Bizans İmparatorluğu'nun Avrupa'daki vilayetlerine yerleştiren kişi John Kantakuzenos idi. Siyasî ihtirasları yüzünden hem Sultan Orhan hem de pek çok Türk ile yakın ilişki kuran Kantakuzenos'un kızını Orhan ile evlendirilmesi ise bu münasebetleri doruk noktasına ulaştırmıştı. Bahse konu imparatorun, siyaset arenasından çekildikten sonra telif ettiği, görüp geçirdiklerinden neşet eden pek çok yazısında İslam karşıtı savunmalar kaleme aldığı bilinmektedir. Keşiş Meletius'un yazdığı bir eserde, vaktiyle Osmanlı ulemasına mensup birinin Bursa sarayından kaçarak Konstantinopolis'e geldiği ve Hıristiyanlığı kabul ettiği kayıtlıdır. Münazara türündeki risalede, Kantakuzenos, İslam'ın esasen vahiyle indirilmiş bir din olmadığını ispata kalkışmış ve mütekâmil bir seviyeye ulaşmış bulunan klasik Bizans inanç tartışmalarına istinat etmiştir. Onun sunduğu delillerden birine göre; İslam vahiyle inen kutsal bir din olamazdı zira savaşmayı ve öldürmeyi vazediyordu. Nitekim İslam'ın zikredilen şedit karakterini şu sözlerle ifade etmişti:

“Onlar masum insanları katlederken, zulüm ve insana karşı münaferetten daha kötüsü ne olabilirdi? Müslümanlar savaşa gittiklerinde ve onlardan biri muharebede maktul düştüğünde, bu savaşın müsebbipleri olarak kendilerini suçlamazlar lakin her biri çok sayıda insanı katledip cesetlerini çiğneyebilir. Ne kadar çok katlederlerse öldüklerinde ruhlarına o kadar yardım edileceğine inanırlar. Mamafih, ölenin ruhuna yardım etmeyi arzulayan biri, şayet bulabilirse Hıristiyanları sunar. Ve bunları ya cesedin ya da mezarının üzerinde öldürür. Bu türden şeyler Tanrı'nın koyduğu bir yasa olabilir mi?”¹⁵.

¹⁵ John Cantacuzene, *Patrologia Graeca*, CLIV, s. 545. “Τί γάρ τῆς τοιαύτης ὠμότητος καί μισανθρωπίας χειρὸν γένοιτ ἄν, ὥστε φονεύειν μηδὲν ἠδικοκτότας; καί γάρ ὁπόταν ἀπέλθωσι Μουσουλμάνοι πρὸς πόλεμον, καί ἐν τῷ πόλέμῳ πέση τις ἐξ αὐτῶν, οὐ λογίζονται ἑαυτοὺς ἀξίους μέμψεως, ὡς αἰτίους τοῦ πόλέμου, ἀλλ' ἐπὶ τὸ νεκρὸν σῶμα τοῦ πεπτωκότος σφάττουσι

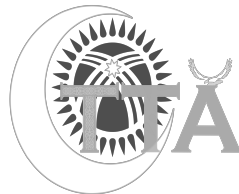
Kantakuzenos burada, maktul düşen Türk askerlerinin mezarları başındaki insan kurbanı uygulamalarını tasvir etse de esaslı bir hataya düşmüştür. Zikredilen şey, onun iddia ettiği gibi Müslümanlara özgü bir uygulama değildir zira İslam dininde hiçbir surette insan kurbanına müsaade edilmez. Bu âdet, galip ihtimalle, Şamanistik inanca dayanan çok eski bir Orta Asya geleneğidir çünkü bu dünyada savaşçılara sunulan kurbanlar öteki dünyada da onlara hizmet edecektir. XIV. yüzyıl gibi oldukça geç bir tarihte Uzak Batı Türkleri arasında insan kurbanı olgusunun canlı olduğuna ilişkin bu atif fevkalâde şaşırtıcıdır. Daha önce gördüğümüz gibi, bu kadim gelenek Altay halkları arasında canlıydı ve unutmamak gerekir ki, XIII.-XIV. yüzyıllarda Moğollarda da görülmüş ve gerçeği söylemek gerekirse, Güney Sibiryâ'da XIX. yüzyıl gibi geç bir tarihte dahi uygulanmaya devam etmiştir. Bu neviden bir uygulamanın Osmanlı askerlerinin savaş kültürleriyle ilintili olduğu görülmekte ve hiç şüphe yok ki, kuvvetli bir şekilde varlığını sürdüren konargöçer kabilecilik düsturu İslam'a karşı bu âdeti muhafaza etmektedir.

Osmanlı geleneklerini iyi bilen Halkokondil'in, XV. yüzyılın ilk yarısında II. Murad'ın Mora Seferi'ni anlatırken, konuyla ilgili verdiği bilgiler daha da şaşırtıcıdır. II. Murad büyük bir kuvvetle berzaha saldırdıktan sonra Korint Limanı'ndaki Cenchrae (Kechries) bölgesine ilerledi.

“Daha sonra, ele geçirdiği altı yüz köleyi kurban olarak babasına sundu, bu insanları öldürerek onun ruhunu şâd etti”¹⁶.

ζώντας όσους άν δυνηθή έκαστος, και όσον πλείους κτείνει, τοσοϋτον ώφέλειαν λογίζεται τής τοϋ τεθνεώτος ψυχής. Εί δ' ίσως οϋκ έχει αυτός εις έξουσίαν αύτοϋ ό βουλόμενος βοηθήσαι τή τοϋ τεθνεώτος ψυχή, έξωνείται Χριστιανούς, είπερ εύροι, και ή έπάνω τοϋ νεκροϋ σώματος σφάττει αύτός, ή επί τώ τάφω αύτοϋ. Καί ό ταϋτα νομοθετών πώς από Θεοϋ;”.

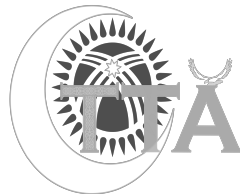
¹⁶ Chalcocondyles, Darko, II, s. 118. “μετά δέ ώνησάμενος άνδράποδα ές έξακόσια θυσίαν άνήγε τώ έαυτοϋ πατρί, έξιλεούμενος τώ φόνω άνδρών τούτων”. F. Babinger, *Mehmed der Eroberer und seine Zeit*, Münih 1959, s. 51.

İnsan kurbanı burada askerî bir harekâtla birleştirilmiştir fakat ölüye kurban sunma eyleminin cenaze töreninden tamamen ilgisiz olduğu ve bilakis ölünün ruhunu teskin etme amacıyla yapıldığı görülüyor. Asıl dikkat çekici husus ise bu Şamanistik merasimin konargöçer savaşçı bir kabile tarafından değil Müslüman bir devletin başında bulunan hükümdarın buyruğu ile gerçekleştirilmesidir. Şamanist uygulamaların, mevcut kültürün resmî düzeyinden ziyade folklor seviyesinde varlığını sürdürmeye devam ettiğini düşünmek daha doğru olabilir. Sonuç olarak, altı yüz kölenin kurban edilmiş olması olağanüstü görünmektedir. Fakat kurbanların, halefi tarafından ölen bir sultana sunulduğu hatırd tutulur ve Kantakuzenos'un eserinde belirttiği, çok sayıdaki kurbanın ölüye daha çok fayda sağlayacağı hususu anımsanırsa, kurban edilen kölelerin sayısı belki de makul karşılanabilir.

Peki, Kantakuzenos ve Halkokondil muteber kaynaklar mıdır? Kantakuzenos'un bazı detaylarıyla birlikte yaptığı tasvirler, Orta Asya halkları hakkında bilgi veren son müellifler olan Menander Protektor ve Theophanes'in betimlediği cenaze töreni uygulamaları ile özdeş ya da çok benzerdir. Kantakuzenos hiç şüphe yok ki, sayıları kalabalık Türk paralı askerinin Avrupa'ya getirdikleri bu uygulamaları gözlemlemiştir. Halkokondil'in güvenilirliğine gelince, iki gerçeği unutmamak gerekir; birincisi, Greklerin, Türklerin ve Latinlerin mukadderatını tarafsız ve önyargılardan uzak bir biçimde yazan XV. yüzyıl Bizans müelliflerinin en objektifi bu zattır. İkincisi ise XV. yüzyıl Osmanlı tarihini çok iyi bilmektedir.

Eğer bu iki müellifin tanıklıklarını görmezden gelirse onları neden reddettiğimizin sebeplerini izah etmemiz gerekir. Fakat beyanlarını kabul edersek; XIV. ve XV. yüzyıllarda, savaşçı Osmanlı toplumunda insan kurbanı olgusunun kısmen varlığını sürdürdüğüne, Osmanlı Türklerinin kökeninde Orta Asya'ya ait deneyimlerin mühim bir yer tuttuğuna ve geç ortaçağda bu Türklerin dinî hayatını güçlü bir şekilde etkilediğine vurgu yapmamız gerekir.

Kaynakça

As-Saih al Herewi, *Guide les lieux de p lerinage*, Tr. J. Sourd l-Thomine, Damas 1957.

BABINGER, F., Mehmed der Eroberer und seine Zeit, M n h 1959.

Chalcocondyles, *Historiarum demonstrationes*, Ed. Eugen Darko, 2 vols., Budapest 1922-1927.

DUCAS, *Istoria Turco-Bizantina*, Ed. Vasile Grecu, Bucarest, 1958.

DUNLOP, D., *The History of the Jewish Khazars*, Princenton 1954.

ELIADE, M., *Le chamanisme et les techniques archaiques de l'extase*, Paris 1951.

George Pachymeres, *De Michaele et Andronico Palaeologis libri XIII*, Ed. L Bekker, 2 vols., Bonn 1835.

 bn Battuta, *The Travels of Ibn Battuta*, Tr., H. Gibb, Cambridge 1959.

İNAN, A., *Tarihte ve Bug n  amanizm*, Ankara 1957.

John Cantacuzene, *Patrologia Graeca*, , CLIV, Ed. J. P. Migne, Paris 1866.

KÖPRÜLÜ, M. F., "Les origines du Bektachisme", *Actes du congr s international d'histoire des religions*, II, Paris 1925, s. 391-411.

_____, *Influence du chamanisme turco-mongol sur les ordres mystiques musulmans*, İstanbul 1929.

_____, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1966.

MORAVCSIK, G., *Byzantinoturcica*, II, Berlin 1958.

OTTO-DORN, K., *L'art de l'Islam*, Tr. J. P. Simon, Paris 1967.

ROUX, J. P., *La mort chez les peuples altaiques anciens et médiévaux*, Paris 1963.

Theophanes, *Theophanis Chronographia*, Ed. Carl de Boor, 2 vols., Lipsiae 1883-1885.

TURAN, O., " emseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı", *Belleten*, XI, 1947, s. 197-235.

